

J. C. Jones.

Uit de nalatenschap
van
Dr J. Valckenier Suringar

DE BOTANICUS JAKOB FRIEDRICH
EHRHART EN ZIJN BEZOEK AAN
ONS LAND IN 1782.

(Ingekomen 10 Dec. 1926).

Jakob Friedrich Ehrhart noemt zichzelf eenigszins pompeus „Königl. Groszbritt. und Churfürstl. Braunschweig-Lüneburgischer Botaniker, Mitglied der Gesellschaft naturforschender Freunde in Berlin”.

Zijn vader was medicus; hijzelf werd in 1742 in Zwitserland geboren, was in verschillende steden apotheker-assistent, bevond zich van 1773—'76 in Zweden als leerling van Linnaeus, vader en zoon, werd in 1788 tot „Botaniker” op Herrenhausen in Hannover benoemd en woonde aldaar tot zijn dood in 1795.

Ehrhart schreef in verschillende tijdschriften, vooral in het „Hannoverische Magazin”, opstellen op het gebied van botanie, chemie, landbouw, artsenijsgeleerdheid, en apothekerkunde en gaf die, ten genoegen zijner vrienden en vereerders, daarna gezamenlijk uit in een periodiek boekje ¹⁾ „Beiträge” enz., gedurende de jaren 1787—1792.

¹⁾ Dit is een der oudste periodieken; in Zwitserland werd in denzelfden tijd „Usteri's Botanisches Magazin” uitgegeven.

Het is merkwaardig hoevele belangrijke raadgevingen Ehrhart op allerhande gebied gaf aan regeering, geneesheeren, apothekers, boeren enz. Aan de regeering b.v. over heideontginning, het bevorderen van binnenlandsche productie van verschillende stoffen, over het verbeteren van den huiskalender, over zijn ontdekking en de toepassing van zout- en zwavelbronnen. Den boeren geeft hij raad over het maken van mest uit korenstoppels, over het gebruik van menselijke faecaliën, het kweken van maïs, over meeldauw, het gebruik van beukenolie enz. Den geneesheeren verwijt hij het veelvuldig aderlaten en mode-purgeeren.

„Of de hierin voorkomende opstellen allen lezers zullen bevallen”, schrijft hij in de voorrede van den 5^{en} band, „daaraan twijfel ik erg. Maar dat zou ik ook heelemaal niet plezierig vinden; want daaruit zou ik op moeten maken, dat ik op mijn ouderen leeftijd nog een vleier was geworden; en dat ware het ergste wat mij in de wereld kon overkomen”.

Het manuscript van zijn „Flora Hannoverana”, waarvoor hij drie jaren had gereisd en gewerkt, is nimmer gedrukt en is verloren gegaan. Ehrhart deelt op het eind van den vijfden band der „Beiträge” (1790) op p. 184 mede dat de regeering hem nog steeds geen stukje grond heeft verstrekt voor het onderzoek van eenige kritische planten, noch het recht om van de bibliotheek in Göttingen gebruik te maken. Herrenhausen bezat geen bibliotheek. En daarop wachtte de uitgave.

In die Flora had Ehrhart een verbeterd sexueel systeem toegepast; op dat van Linnaeus maakte hij (in de Beiträge) veel aanmerkingen, waarvan de grondtoon was, dat het kunstmatige niet consequent er in is doorgevoerd; dergelijke systemen, welke half kunstmatig, half natuurlijk zijn, acht hij, niet ten onrechte, „monstra”.

„Die erste Ordnung der 19en Classe des Linneischen Sexualsystems, Syngenesia polygamia aequalis genannt, ist, meines Bedünkens und soviel ich von Gamien verstehe, gar keine Polygamie. Dasz viele Blumen in einem gemeinschaftlichen Kelche wohnen, ist noch keine Ursache um solche der Vielmännerei oder Vielweiberei zu beschuldigen” (B. I. p. 142).

„Verschiedene Ordnungen in Linnés Syngenesia. . . . . gehören unstreitig in seine 23e Classe. . . . . Dasz solche hier placiret worden geschahe blosz weil Linné sie von der 1en Ordnung seiner Syngenesiae oder der s.g. Polygamia aequali nicht trennen wollte. Durch solche Grillen wurde also das Linnéische Systema sexuale (der dummen Anbeter

ihr Systema divinum) ein Systema irregulare et confusum" (B. II. p. 47). En hij heeft veel andere aanmerkingen van dergelijken aard. Ehrhart verzekert dat hij in zijn „Phytopinax Brunsw.—Lüneburgicus" de Monoecia, Dioecia, Polygamia, Didynamia, Tetradynamia, Monadelphia, Didelphia, Syngenesia en Gynandrae weg zal laten vallen (B. III. p. 73).

Thunberg heeft er reeds een begin mee gemaakt in zijn „Flora japonica" 1784. „Manchen schien dieses eine Sünde wider den heiligen Geist zu sein, besonders solchen, die meinen dasz in dem Linnéischen System kein Buchstab zu viel und keiner zu wenig ist" (B. V. p. 62).

Ehrhart's traktement was slechts 180 Thaler met vrije woning; met behulp van bijverdiensten wist hij echter rond te komen, zelfs nadat hij getrouwd was. Maar hij leefde dan ook geweldig eenvoudig; aardappelen en water waren het hoofdvoedsel; om de dure thee te vervangen nam hij proeven met aftreksels van Liquidambar styraciflua, Prunus Mahaleb, Hypericum proliferum en Vaccinium Vitis-idaea (o. a. Beitr. III blz. 25). Door die zuinigheid heeft hij zich geleidelijk een boekerij kunnen aanschaffen, welke de beste werken van dien tijd bevatte; daaronder vindt men de Nederlandsche werken van Dodonaeus, Fuchs, Boerhaave, Commelijn, Hermann, Gronovius, Houttuyn, de Gorter, v. Geuns, v. Royen.

Ehrhart heeft een opgewekten, natuurverheerlijkenden en godvruchtigen stijl; maar hij spreekt zijn kritiek, tegen wien hij het noodig oordeelt, onomwonden uit. Hij had een scherp blik en een fijn onderscheidingsvermogen, waaruit zijn voorliefde voor moeilijke plantengroepen en geslachten (mossen, korstmossen, wilgen enz.) begrijpelijk is. En hij ontdekte spoedig de fouten in het werk van anderen; zijn 1000 „botanische Zurechtweisungen" geven er bewijs van, en hij had er nog een kleine duizend in voorraad, welke na zijn dood verloren gingen.

Doordat Ehrhart Linnaeus' systeem volgde maakte hij zich de „Halleaner" tot vijanden; maar door zijn kritiek op Linnaeus' werk vervreemde hij vele „Linnaeaner" van zich; hij werd o.a. door Murray in Göttingen zeer tegengewerkt.

Ehrhart houdt van het frissche leven buiten en van het bestudeeren der levende natuur; vele planten werden in zijn tuintje nader bestudeerd (cf. B. VI p. 139 e. v.). In Zwitserland zaaide hij appel- en peersoorten uit en verkreeg daarmee (zonder ze te enten) „die schönsten Früchte die mann sich nur wünschen kann" (B. III p. 3); proeven van anderen zijn in B. VI p. 148 e. v. beschreven. Steeds verzamelt hij planten (Phanerogamae en Cryptogamae) en vormt daarmee o. a. zijn „Phytophylacéum¹⁾ Ehrhartianum" (100 plantensoorten uit alle afdeelingen), waarvan 25 exemplaren in 1779 werden uitgegeven. Later (1789—1791) maakte hij dergelijke koopherbaria van grassen en Cryptogamae; want, schrijft hij, vrienden klaagden erover, dat leiders van excursies, als hun naar den naam van een gras of cryptogaam wordt gevraagd, gewoonlijk rood of wit of zelfs boos worden, en geen antwoord kunnen geven. En verder stelde hij nog een herbarium samen van dicotyle kruiden en een ander van houtgewassen. Dörfler in „Botaniker-Porträts," geeft nog een 6e en 7e herbarium op, n.l. een van officineele en een van tuinplanten. Alle herbariën samen telden 1500 soorten.

Bij de uitgaaf van zijn Phytophylacéum verbindt hij zich tegenover de koopers om de juiste namen te geven bij de planten; ieder die in een decade (aflevering van 10 planten) een verkeerden naam ontdekt, krijgt alle volgende afleveringen een Groschen goedkooper; wie er 12 ontdekt, krijgt alle volgende voor niets! De prijs was „ein Gulden hiesigen Cassengeldes" per 2 decaden (B. I p. 70 e. v.).

¹⁾ = plaats van bewaring (phylakeion van phylakee = wacht, bewaring).

In den eersten band (1787) p. 43 e. v. zijner „Beiträge” beschrijft Ehrhart hoe hij bij toeval bloeiende *Lemna gibba* en *minor* vond; of eigenlijk niet door toeval, maar doordat hij in slooten zocht waar andere botanici vies van waren; „kamerbotanici”, schrijft hij, „die 's morgens in den inktpot, 's middags in het wijnglas kijken en hoogstens in een herbarium of in een botanischen tuin naar planten omzien”.

Een aantal dichtregels (vooral aan Haller ontleend) en een paar opwekkende beschouwingen komen er bij te pas.

In den tweeden band (1787) op p. 24 e. v. geeft hij o. a. voorschriften, hoe men zijn kinderen niet en wel moet noemen; toen dit bij een beoordeeling der „Beiträge” vreemd gevonden werd, schreef Ehrhart daarop dat Homo Sapiens en dus ook diens kinderen en hun namen tot de natuurlijke geschiedenis behooren. In een derden band (1788) p. 144 verwerpt Ehrhart het woord „Frauenzimmer”, dat hij in den tweeden band nog zelf gebruikt, voor een dame; „een woord dat al even gek is”, schrijft Ehrhart, „als dat men een Luthersche een kerk zou noemen, naar de plaats waar de personen van deze godsdienstige overtuiging samen plegen te komen”. „Ein Frauenzimmer dem ¹⁾ ich einen Kusz gebe!” Indien de betreffende dames voor hun deftigheid een aparte benaming noodig hebben, stelt hij voor hen „Zimmerfrauen” resp. „Zimmerjungfern” te noemen, zooals men in lageren rang reeds „Kammerfrauen” en „Kammermädchen” heeft. Daar beneden komen dan „Stubenfrauen” en „-jungfern”; terwijl voor de boerevrouwen en -meisjes de uitdrukking „Stallweiber” en „Stalljungfern” overblijft.

In Ehrhart's tijd nam het gebruik van koffie sterk toe; in 1721 was het eerste koffiehuis in Berlijn geopend: Frederik II van Pruisen was tegen het gebruik en maakte er in 1781 een staatsmonopolie van. Ehrhart vertelt

¹⁾ Ehrhart schrijft: „der”.

(B. IV p. 144 e. v.) dat verschillende vorsten het gebruik trachtten tegen te gaan, ten eerste omdat het veel geld het land uit joeg, ten tweede omdat het de gezondheid bedierf. Middelen er tegen waren hooge rechten en verbod van verkoop in het klein. Maar dat hielp allemaal niets; integendeel, de verkoop ervan wordt grooter, schrijft Ehrhart, omdat men er door het verbod des te meer naar verlangt, en doordat de toeziende beambten den verkoop oogluikend toelaten. Dus precies als thans bij het droogleggen van Amerika het geval is. Het eenige middel om de lieden het koffiedrinken af te leeren is, volgens Ehrhart, dat men hen overtuigt van het schadelijke er van, en dat de hoogergeplaatsten (vorst, ministers, ambtenaren, artsen, predikanten, enz.) het goede voorbeeld geven. Die overtuiging is tot heden toe niet, maar wel veel koffie, geschonken!

In band V geeft hij op blz. 70 duidelijk aan hoe de physiologen zich den diktegroei der boomen denken en hoe deze in werkelijkheid is: „..... Irre ich nicht (denn dieses ist in der Physiologia plantarum nichts ungewöhnliches) so legen sich alle Frühling, wenn der Saft in den Baum tritt, zwischen der Rinde und dem Holz zwei neue Schichten an wovon die äussere zu Rinde und die innere zu Holz wird. Durch diese Schichten geht der Saft in die Höhe.... Viele grossen Botaniker nennen diese Schichten Liber: es ist aber Unrecht. Denn Liber ist.... der Bast, woraus..... selbst die Stricke, woran man in einigen Ländern die kleineren Diebe noch aufhängt, gemacht werden.”

In een der vele hoofdstukken „Botanische Zurechtweisungen” (B. II p. 53) deelt hij o.a. mede, dat men niet moet denken dat Linnaeus alle planten gezien heeft; „er zijn er vele”, schrijft hij, „zelfs een paar honderd schreden van Upsala, die men tevergeefs in zijn werken zoekt.” Hij maakt hier op opmerkzaam naar aanleiding

van veler gewoonte (in dien tijd) om alle gevonden planten op namen van Linnaeus terug te brengen. „De planten”, schrijft Ehrhart, „die niet met Linnaeus' namen prijken, en die niet door hem gedoopt zijn, zijn daarom nog geen hoerekinderen, maar even goede en gelden bij verstandige en onpartijdige botanici even veel als de andere.”

Ehrhart waarschuwt om nog een anderen reden tegen een te snel identificeeren van gevonden planten met soorten van Linnaeus (B. II p. 53); „Linnaeus' soortbeschrijvingen”, schrijft Ehrhart, „passen dikwijls niet op één maar op een aantal soorten, zoodát men nauwkeurig den juisten naam moet uitzoeken.” En deze waarschuwing is ook heden nog van waarde; hoe komt dit zoo? Linnaeus' soortnaam (onze korte beschrijving) gaf volgens het door hem gestelde principe precies wat noodig was om een soort van alle overige bekende soorten van het geslacht te onderscheiden, niet minder maar ook niet meer; een soort van een éénsoortig geslacht had dus heelemaal geen soortnaam. Derhalve werden die soortnamen vanzelf onvoldoende, zoodra meer soorten gevonden waren; zij zijn niet bijgewerkt. Maar doordat we nu eenmaal de triviaalnamen van Linnaeus als basis voor onze soortbenaming verkozen hebben, moeten we ook zoo-veel mogelijk met zijn soortnamen (karakteristieke beschrijvingen) trachten uit te komen.

In den vierden band (1789), op pag. 219, in een dergelijk hoofdstuk van botanische terechtwijzingen, verwondert hij er zich over hoe Linnaeus de wilde Wingerd *Hedera quinquefolia* heeft kunnen noemen; hij noemt de plant *Vitis quinquefolia* en geeft het groote verschil aan. In den 6en Band, op p. 95, noemt hij haar *Vitus hederacea* (Ehrh.), met beschrijving. Ook ziet hij de fout van Linnaeus in, die den eikel een zaad noemt, in plaats van vrucht, en daardoor ook de bloem van den eik verkeerd be-

schrijft; Ehrhart had namelijk de onontwikkelde eitjes in den eikel ontdekt; en eitjes in een ei, dat ging natuurlijk niet aan. (B. IV p. 176). ¹⁾

Ehrhart heeft ook de begrippen calyx, perianthium, pericarpium e. d. goed uiteengezet; zelfs bij Linnaeus zijn ze verwarrend. De termen pericarpium en rhizoma zijn door Ehrhart gevormd. (B. III p. 123, B. IV p. 44). „Spora” en „sporangium” werden het eerst door hem gebruikt. (B. I p. 166 e. v.)

Ehrhart toont in het algemeen grooten eerbied voor Linnaeus, maar hij zweert niet bij des meesters woorden en behoudt een kritisch oog, waardoor hij zich een goed leerling toont. Hij geneert zich niet, zoo vertelt hij ons, om geslachtsnamen van 13 letters te maken als hem dat te pas komt, noch „differentiae specificaе” van meer dan 12 woorden (Linnaeus verbiedt meer dan 12 in beide gevallen). Hij hekelt terloops Linnaeus ook even om zijn indeeling der „Fundamenta botanica” (van 1736) in precies 12 hoofdstukken en 365 regels (B. II p. 96).

Linnaeus was, toen Ehrhart in het jaar 1771 in Zweden kwam, 64 jaar oud, en zijn zoon was reeds professor; Ehrhart zelf was 29 jaren; zijn plan was om 1 jaar te blijven maar hij bleef er 5 en ging nog maar alleen weg, omdat zijn „liebste Mädchen” in Hannover zat. Twee jaren werkte hij in een apotheek en verdiende er zijn geld; daarna leefde hij op eigen kosten in Upsala, volgde colleges van den archiater Linnaeus, van den professor, diens zoon, en van anderen. Met den jongen Linnaeus en verschillende studenten maakte hij excur-

¹⁾ Ehrhart heeft gelijk; in „Genera Plantarum” noemt Linnaeus de kuip van *Fagus* vruchtwand („wat te voren kelk was”), de vruchtjes zaden; bij *Quercus* is volgens Linnaeus geen vruchtwand en noemt hij de vrucht eveneens zaad. Het is een „Gymospermen” geslacht in ouden zin; ook Linnaeus heeft nog een onderklasse *Didynamia Gymnosperma*. De echte Gymnospermie werd pas in de 19e eeuw ontdekt.

sies; maar meestal ging hij alleen. En wanneer hij een plant niet met de „Genera Plantarum” en de „Flora Suecica” terecht kon brengen, vergeleek hij de plant met exemplaren van Linnaeus' herbarium. Bemerkte hij dat zijn „Alter von Linné schief gesehen hatte” dan ging hij dat aan Linnaeus vertellen, „want overal waar ik was, liet ik me kennen als een vrijen Zwitser,” schrijft hij. „Der Ritter pflegte zwar ein Paar grosze Augen zu machen wenn ich ihm z. B. sagte dasz seine *Carex uliginosa* und der *Schoenus compressus* eine und eben dieselbe Pflanze seien, schmiss auch wohl mit einem schwedischen *Hohle mich der Teufel wenn dieses wahr ist*, um sich”. Määr hij was rechtvaardig; en, zoo schrijft Ehrhart, wanneer ik na 1 of 2 dagen terugkwam, riep hij mij toe: „Ge hebt gelijk!” ¹⁾ Toen Ehrhart den 26en September 1776 afscheid nam op Hammersby, drukte Linnaeus hem de hand en zei: „Schrijf me, van u geloof ik alles”. (B. V. p. 1 e.v.). Anderhalf jaar later stierf Linnaeus.

In band VI (1790) maakt Ehrhart onder nr. 40 van „botanische Zurechtweisungen” de opmerking dat *Chlora perfoliata* Gorter Sept. nr. 341 *Saponaria Vaccaria* L. is. Hij geeft er geen reden voor op, maar het is blijkbaar als juist aangenomen en in den Prodomus Ed. I van ons land opgenomen.

In 1855 bleek de Gorter echter gelijk te hebben gehad en werd de fout hersteld (cf. Ned. Kruidk. Arch. 1e serie IV p. 36). *Saponaria Vaccaria* werd pas in 1881 in ons land gevonden. *Chlora* wordt in den Prodomus reeds van Van Royen in 1761 vermeld.

Ehrhart schrijft in B. VI p. 68 dat hij proeven gegeven heeft van Grieksche soortnamen, maar die niet bevielen; in zijn „Beiträge” vond ik o. a. de namen *Rosa*

¹⁾ De Index kewensis stelt beide = *Scirpus compressus* Retz.

Kükenthal stelt eveneens *Carex uliginosa* = *Scirpus compressus* Retz.

Herpórnodon, *R. chlorophylla*, *R. opsostemma* (stemma = krans), *R. glaucophylla*, resp. voor *Rosa arvensis*, *lutea*, *moschata* en *hemisphaerica* en *Mespilus calpodendron*, welken naam ik elders nergens vond.

Ook heeft Ehrhart in 1779 voor de planten van zijn „Phytophylacéum” „nomina usualia” willen invoeren, dat waren éénwoordige namen voor iedere soort, b.v. *Phaeocephalum* (phaeos = schitterend), voor *Schoenus* (= *Rhynchospora*) *fuscus*, *Dicodon* voor *Linnaea borealis*, *Pancalum* voor *Hypericum pulchrum*, *Monanthium* voor *Pirola uniflora*, *Preonanthus* voor *Anemone alpina* (preoon = bergspits).

Bij de latere collecties liet hij ze weg, maar in 1788 en in den vierden band zijner Beiträge (1789) op p. 146 e.v. drukt hij, bij gelegenheid van een tweede uitgave van zijn Phytophylacéum, den inhoud dier collectie nog eens af met de „nomina usualia”; „niet om het nüt er van”, schrijft Ehrhart er bij, „maar om een zekeren man met den naam Dahl¹⁾, die een bijzondere vriend van zulke namen is, een klein genoeg te verschaffen”. Men kan er van op aan dat deze heer Dahl heftig te keer is gegaan tegen die „gebruiksnamen”.

Het merkwaardigst is echter, dat op een van die „nomina usualia” een nieuw mossengeslacht gevormd is, nl. *Paludella* Ehrh., berustend op de publicatie in het Phytophylacéum, waarin onder nr. 69 staat: *Paludella—Bryum squarrosus* L. De naam *Paludella* mocht natuurlijk gerust voor een nieuw geslacht, waartoe men die *Bryum squarrosus* wilde brengen, gebruikt worden; maar Ehrhart kan niet als auteur gelden, daar hij den naam niet als geslachtsnaam gaf.

In den tweeden band (pag. 73 en 166) beschrijft Ehrhart een reis van Hannover naar Bentheim en van daar binnen Nederland (pag. 99—155). De beschrijving van

¹⁾ Deze Dahl is de stam van het geslacht *Dahlia*,

dien tocht wordt met veel gedichten van eigen en anderer maaksel opgeluisterd; men ziet hem in gedachten marcheeren, al zingende en planten verzamelende en zijn oog ook boven den grond den kost gevende. Het voet-reizen was in dien tijd niet zoo aantrekkelijk wegens de slechte slaapgelegenheden; Ehrhart klaagt daar in een noot over; dikwijls kan hij in een plaats slechts met moeite een bos stroo, wat eten en een glas bier krijgen; en aan afzetterij ontbrak het toen blijkbaar ook niet. In de eene plaats betaalde hij voor avondeten, bier, een goed bed en koffie 5 Groschen, wat hij zeer billijk vindt; maar elders was die prijs dikwijls 12 tot zelfs 15 Groschen of een halve Thaler (1 Thaler is 3 Mark. ¹⁾

In Bentheim krijgt hij de begeerte om een uitstapje naar Nederland te maken: de een raadde het hem af (wegens krijgsgevaar e.d.), de ander raadde het aan; hij liet zich door den eerste niet afhouden en ging 16 September 1782 op weg.

Tusschen Losser en Hengelo noteerde hij: *Erica* (= *Calluna vulgaris*), *E. Tetralix*, *Schoenus* (= *Rhynchospora*) *albus* en *fuscus**, *Illecebrum verticillatum*, *Corrigiola littoralis*, *Aira* (= *Avena*) *praecox**, *Linum Radiola* (= *Radiola linoides*), *Littorella lacustris*, *Lycopodium inundatum*, *Genista anglica* en *pilosa*, *Rubus fruticosus*, *Alisma* (= *Elisma*) *natans**, *Ornithopus perpusillus*, *Holcus lanatus*, *Juncus Tenageia**, *Salix aurita**, *Pinguicula vulgaris*, *Gentiana Pneumonanthe* en *filiformis** (= *Cicendia filiformis*).

En bij Hengelo zelf vond hij: *Riccia crystallina* (een levermos), *Salix triandra* (= *amygdalina*), *Salix Helix* (= *purpurea*), *Selinum* (= *Thysselinum*) *palustre*, *Rumex*

¹⁾ Ehrhart maakte in 1786 met van Geuns Jr. (uit Harderwijk) een tocht door Duitschland; van hun verblijf in Nieheim's raadhuys (het beste gasthuys in kleine plaatsen) schrijft hij in Band V blz. 126: „Eine feuchte halbunterirdische Stube war unser Logis, faule Eier die Mahlzeit und Stroh das Nachtlager“.

Nemolapathum (= *conglomeratus*), *Pinguicula vulgaris*, *Arenaria* (= *Moehringia*) *trinervia*, *Parnassia palustris*, *Polygonum dumetorum**, *Ophrys spiralis** (= *Spiranthes australis*), in bloei, lekker riekend, (in 1897 werd zij in deze streek bij Markeloo gevonden).

De met een * geteekende waren nieuw voor ons land, en *Juncus Tenageia* een nieuwe soort van Ehrhart, door hem een jaar te voren opgesteld.

Van *Rumex Nemolapathum* (Ehrh.) geeft hij 14 synonieme namen op, n.l. namen van Lobel, Bauhin, Haller, Schreber, Scopoli, Retz, Murray, enz. die toen dus blijkbaar nog van beteekenis waren. De laatste der genoemde synoniemen is *R. Acutus* β , Gorter Sept. ¹⁾ nr. 323. Ehrhart heeft deze soort het eerst beschreven in Supplementum (1772) van Linnaeus fil. 's „Systema Plantarum”; zij is later met Murray's *R. conglomeratus* (1770) geïdentificeerd. Bij Delden vond hij o.a. *Isnardia palustris*, welke hij tevoren reeds tusschen Osnabrück en de Nederlandsche grens genoteerd had. (De soort werd in 1895 bij Oldenzaal gevonden; de oudste vindplaats in ons land is, volgens den Prodromus, bij Nijmegen in 1793; de Gorter, geeft in zijn flora der zeven Provincies, 1781, als groeiplaats op: Achttienhoven in 't Sticht van Utrecht, gevonden door prof. v. Wachendorff).

Tot zijn spijt hoorde hij pas later in Utrecht, dat in Zutphen Prof. de Gorter en de predikant de Martinet woonden; hij somt hun werken op en acht ze hoog.

Over Goor, Markeloo, de Schipbeek, het landgoed Elmerink, gaat het dan naar Deventer; onderweg vindt hij een nieuwe *Euphorbia*-soort, waarvan hij de „differentia specifica” en de „descriptio” geeft, bovendien den „triviaal-naam” *Cajogala* Ehrh. De soort werd door hem eerst

¹⁾ D. de Gorter, „Flora Septem Provinciarum Belgii foederati indigena” 1781; de Gorter was hoogleeraar in Harderwijk en van 1752—'64 lijfarts „archiater” van de keizerin van Rusland.

in het Hannoverische Magazin 1783, dus in het jaar na de reis, gepubliceerd, daarna in deze „Beiträge” in de reisbeschrijving; zij is later met *E. Gerardiana* Jacq. vereenzelvigd, die van ouderen datum is. De oudste vindplaatsen in ons land zijn volgens den Prodrômus in dezelfde streek waar Ehrhart haar vond, n.l. Voorst 1832 en Deventer 1835.

Van Deventer marcheert Ehrhart naar Apeldoorn; op het Loo waardeert hij dat de korstmossen (die hij opnoemt) niet van de boomen afgeschraapt waren, dus blijkbaar niet als schadelijke parasieten, maar als schoonheden en goede geschenken van de natuur beschouwd werden. Ook mossen en levermossen worden opgesomd.

De tabaksbouw bij Amersfoort maakt op hem een indruk van groote nijverheid, die in een vers verheerlijkt wordt, eindigend: „kein Sklavenwerk ist so schwer als müssiggehen.” De tabak werd naar Frankrijk voor snuiftabak uitgevoerd.

Al die heiden en zandvelden, door welke Ehrhart heen liep, nopen hem tot een ontboezeming over de wenschelijkheid van ontginning en over het egoïsme der menschen; hij hoopt dat de menschen weer eens zullen willen „mit eigenem Verlust der Nachwelt Glück erwerben, und für das Vaterland aus eigener Willkür sterben.”

Wij zullen maar aannemen dat hij ter wille van het rijm plotseling zoo tragisch en militaristisch omslaat.

In Utrecht neemt hij intrek in het logement „De drie dorstige harten”, ¹⁾ hetwelk hij zeer roemt en aanbeveelt. Allereerst wandelde hij over de wallen, bekeek de universiteitsgebouwen, las de aanplakbiljetten „ad valvas

---

¹⁾ Hart = hert. Dit logement lag aan „het Dorstige Hartsteegje,” dat ook nu nog van de Oude gracht naar de Lange Nieuwstraat loopt, alwaar het logement met een poort uitkwam. Ten westen grensde de Doopsgezinde Kerk er aan. Het logement is reeds van de 17e eeuw bekend.

academicas", maar werd door een allergeweldigsten storm, waarbij schoorsteenen, linde- en iepenboomen omverwoeien, genoodzaakt een schuilplaats te zoeken. In den Hortus vindt hij den zeldzamen *Laurus* (= *Cinnomomum*) *Camphora*, meer dan een arm dik, en een massa andere zeldzame planten. De rangschikking was nog van den vorigen directeur, Prof. von Wachendorff, afkomstig, maar werd in een Linneaanse veranderd; de boomen waren alle verzet om één groep te vormen.

Ehrhart prijst den hortulanus en noemt Prof. Nahuys een der eerste en beste botanici, van wien hij veel schoons verwacht; (behalve een Index van Wachendorff is van beide slechts een oratio bekend).

Na een wandeling door de Maliebaan brengt hij een bezoek bij den Heer Brakel, die een kweekerij op „Tulpenburg” had, welke even buiten het Kermiswaterpoortje lag.¹⁾ Een *Agave americana* was juist in bloei „met vele duizenden bloemen”; er waren ook nieuwe planten uit zaad van Japan en Kaap De Goede Hoop (door Thunberg gezonden; deze schreef twee jaar later zijn *Flora japonica*; planten, door hem als zaad of stek naar Europa gezonden, konden slechts zeer jong zijn), en een nieuwe Amerikaansche *Prunus*-soort, door Brakel *Prunus americana* genoemd, met trosvormige bloeiwijzen. Ehrhart beschreef haar in 1783, en later in zijne *Beiträge* III 1788 p. 20, als *Prunus serotina*, met de synoniemen *Padus virginiana* Mill. en *Prunus virginiana* duR. (non Linn.). Ook thans worden beide soorten nog dikwijls verward. De Amerikaansche flora begon pas 15 jaren later door de Michaux's en anderen onderzocht te worden; Amerika was in Ehrhart's tijd nog een

1) Dit Waterpoortje werd in 1616 door den stadswal heen gemaakt, ter plaatse waar thans de Willemsbrug is, dicht bij de Mariaplaats; het diende tot aanvoer van koopwaren naar een markt, die op die plaats werd ingesteld. De Tulpenburg lag op de plaats waar thans het station der staatspoor is.

onbeschreven Indianenland; Amerikaansche planten waren in Europa zeer zeldzaam.

Hij ontdekte ook een nieuwe *Rhus*-soort en noemt deze in het „Hannoverische Magazin” van 1783 en in Beiträge III 1788 *Rhus Cacodendron*. Bloemen zag hij niet; en het bleek later aan Desfontaine dat het een nieuw geslacht was; Desfontaine noemde de plant in 1786 *Ailantus glandulosa*; de soortnaam *Cacodendron* is dus ouder en daardoor wettiger. Maar Ehrhart's beschrijving zou onvoldoende kunnen geacht worden; hij noemt de typische bladklieren niet, noch bloem en vrucht.¹⁾

Den volgenden morgen stapte Ehrhart op de trekschuit naar Leiden; de roef was verhuurd, zoodat hij het met de overige passagiers niet ruim had; de manspersonen hielden zich, zooals te verwachten was, met tabak rooken en oorlogs-zaken bezig; de vrouwen warmden zich de voeten met hun stoven („Feuerkiken”) en verdreven den tijd met de hun eigene klets („Schnatter”) praatjes. Twee „franschlieden” dronken een glas wijn; en Ehrhart las in een boek. Van 7—4 uur, dus 9 uren lang duurde de tocht; Ehrhart was blij eindelijk van den tabaksrook en kolendamp bevrijd te worden. De reis kostte een gulden, wat hij goedkoop vindt; maar hij wil nooit meer dan 'snachts of bij slecht weer in zoo'n trekschuit zitten. Vlak bij de aanlegplaats der Utrechtsche schuit was een logement, alwaar hij zijn intrek nam; zoodra hij zich wat opgeknapt had, ging hij naar den Maredijk en bezocht den tuin van de Weduwe Valkenburg en Zn., die vroeger aan de heeren Hazen, Valkenburg & Co. behoord had, en die niet alleen in Nederland, maar ook daarbuiten als een der beste bekend was volgens Ehrhart. De zoon der weduwe was ook

¹⁾ Het kan bezwaarlijk *Cedrela chinensis* geweest zijn, die er uiterlijk op gelijkt doch geen klieren heeft; deze werd het eerst door Jussieu in 1830 beschreven en in 1867 door Carrière tot *Ailantus* gebracht onder den naam *Ailantus flavescens*.

reeds een man op leeftijd; hij bezat een ongelooflijk aantal van planten uit warmere streken, waaronder de zeldzaamste. In een anderen tuin had hij een groote verzameling boomen en struiken, Ehrhart noemt slechts weinige op, daaronder een prachtexemplaar van *Betula Alnus* (= *Alnus glutinosa*) var. *laciniata*, *Ulmus pumila*, *Corylus Colurna*, *Xanthoxylum trifoliatum* (= *Acanthopanax aculeatum*), *Laurus Sassafras*, (= *Sassafras officinale*), *Fothergilla alnifolia*; beide laatste zijn Amerikaansch. Evenals in Utrecht nam hij veel materiaal voor zijn herbarium mede.

Den volgenden morgen, 21 September, bezocht hij den Hortus; die stond toen onder den merkwaardigen hortulanus Meerburg; Ehrhart wordt de eerste maal door diens vrouw rondgeleid en merkt op dat zij zooveel van planten wist, dat zij desnoods een apotheker of een candidaat in de medicijnen zou kunnen examineeren. 's Middags ging hij nog eens met Meerburg rond, wiens botanische kennis van tuin- en van wilde planten der Nederlandsche flora hij bewondert. Meerburg was toen met zijn foliowerk „Afbeeldingen van zeldzame gewassen” bezig; 5 afleveringen waren reeds verschenen; en na zijn „Plantae selectae rariores, vivis coloribus pictae” (1789) schreef hij nog „Plantarum selectarum icones pictae” (1798). In het eerstgenoemde werk is met iedere plant een vlindersoort verbonden; behalve een herbarium had Meerburg ook een vlindercollectie. Hij heeft aan verscheidene struiken een nieuwen naam gegeven, die later bleek synoniem met een reeds beschreven soort te zijn; maar zijn *Azalea rubra* is volgens mij de plant die pas daarna *Azalea calendulacea* werd genoemd; de zeer lange meeldraden in beschrijving en teekening zijn een overwegend kenmerk. Meerburg is vereeuwigd in *Rhus Meerburgiana* Schultes (d.i. *Rhus pumila* Meerb. non Mich.); maar wie heeft die soort gezien?

De fout van het geven van synonieme namen was in dien tijd nog al algemeen; ook Ehrhart heeft ons vele

zg. nieuwe soorten geleverd, welke reeds beschreven bleken te zijn.

Een verklaring hiervan geeft zijn mededeeling op het eind van Band V (1789) op blz. 184, dat zijn determinaties gedaan moesten worden met de bibliotheek, welke hij zich zelf geleidelijk aanschafte met hetgeen dat hij van zijn 180 Thaler jaarlijksch honorarium overspaarde (180 Thaler is 540 Mark of 324 gulden!).

Prunus cerasifera Ehrh. (Kroosjesboom), *Prunus serotina* Ehrh., *Fagus grandifolia* Ehrh., en *Betula* (= *Alnus*) *Alnobetula* Ehrh. waren werkelijk nieuw. Nog veel gebruikte maar onwettige namen zijn *Acer saccharinum* Ehrh., *Tilia grandifolia* Ehrh. en *T. parvifolia* Ehrh., *Betula pubescens* Ehrh., *Quercus pedunculata* Ehrh.; enz.

Salix ambigua Ehrh. en *S. undulata* Ehrh. zijn bastaarden.

Evenzoo hebben we onder de kruiden *Fragaria elatior*, *F. collina* en *F. grandiflora*, *Rhinanthus major* en *R. minor*, *Geum intermedium*, aan Ehrhart te danken. Maar ook onder de kruiden zijn er vele namen van hem synoniemen gebleken. Een bijzonder geval leveren een aantal namen, die Ehrhart in zijn „Bijdragen” gepubliceerd heeft zonder beschrijving, maar welke voorkomen in de plantenverzamelingen, welke Ehrhart uitgaf in 1779 en van 1789—1790, (jaartallen waarmede hij de „Index Arborum etc.”, de „Index Graminum etc. qua in usum Botanophilorum collegit et exsicavit Fr. Ehrhart, etc.” dateert).

Tot die namen behooren o.a. de reeds genoemde *Tilia grandifolia* en *T. parvifolia*, *Quercus pedunculata*, *Betula verrucosa* en *pubescens* (B. V. p. 158 e.v.), welke namen synoniemen gebleken zijn en welke dus reeds om die reden vervallen. Zoo zijn er ook veel namen van kruiden, welke er om dezelfde reden niet toe doen. Maar er behooren ook de volgende namen toe: *Quercus sessilis* en *Salix bicolor*.

De naam *Quercus sessilis* wordt pas in den laatsten

tijd als de wettige naam door sommige botanici aangenomen; de andere naam is steeds algemeen als wettige erkend met den auteursnaam Ehrhart.

Volgens de internationale regels van 1905 zijn slechts namen geldig, die gedrukt of geautografeerd te koop zijn gesteld of verspreid; voldoen daaraan „exsiccaten” met den naam en beschrijving op een etiket? of met een begeleidend lijstje van zulke namen en beschrijvingen? Hoe waren die exsiccaten van Ehrhart ingericht?

Ehrhart schrijft er over in een hoofdstuk „Nachricht an das Publicum, betreffend die Herausgabe meines Phytophyllacéums” Beitr. B. I. p. 70; „Zehn solche Pflanzen machen jedesmal eine Decade aus, welche mit einem gedruckten Titel und Verzeichnisse der darinn enthaltenen Stücke bekleidet ist. Das Verzeichniss selbst bestehet aus einer Folioseite, darauf die Nummer jeder Pflanze, ihr Nomen proprium, und das Synonymum des seligen Ritters von Linné oder seines Successors befindlich ist, auch zugleich die Geburtsstelle, wo ich die Pflanze eingelegt habe, bemerkt worden.”

Hieruit volgt wel dat er geen beschrijvingen bij waren. Bovendien werden die collecties slechts in klein aantal exemplaren gemaakt; Ehrhart noemt bij zijn eerste herbarium het getal 25. En zelfs in Berlijn kon men geen inlichting geven over Ehrhart's planten.

Ascherson en Graebner nemen Ehrhart's herbaria als wettige naamhouders aan, spreken dus ook van *Q. sessilis* incl. v. *Q. sessiliflora*.¹⁾

Indien men echter die namen onwettig acht, is het slechts de vraag of de eerste werkelijke beschrijving bij de genoemde plantennamen geschied is vóórdat een wet-

¹⁾ Ascherson en Graebner geven op: *Q. sessilis* Schur in O. B. Z. (Oesterr. Bot. Zeit.) VIII 1857. Schneider in „Laubholzkunde” 1906 heeft ook dezen naam van Ehrhart, doch in de „Nachträge” erkent hij hem, als zijnde „nomen nudum”, niet meer,

tige andere naam aan hen gegeven werd. Dit is, voor zoover ik weet, met *Quercus sessilis* niet het geval. *Quercus sessilis* werd in 1792 *Quercus Robur* var. *sessilis* genoemd door Martijn in zijn „Flora rustica”¹⁾; maar niettegenstaande hij er een beschrijving bij heeft gegeven, toch kan de naam *sessilis* als variëteitsnaam den soortnaam *sessilis* niet redden; bij verandering van hierarchischen rang is de oude Kewregel in 1905 gesanctioneerd. In 1796 noemde Salisbury haar *Quercus sessiliflora*, met verwijzing naar Martijn's beschrijving en afbeelding; deze soortnaam is bij de tweede opvatting (dat Ehrhart's herbarium-namen onwettig zijn) dus de wettige.

De naam *Salix bicolor* Ehrh. 1780 is gered door Smith, die hem in zijn „Flora britannica” 1804 opnam, met een beschrijving. Ook in Linnaeus' *Species plantarum* ed. Willdenow is *Salix bicolor* Ehrh. in 1805 beschreven; misschien ook reeds in Willdenow's Berlinische Baumzucht van 1796; maar Ehrhart's naam vervalt als auteursnaam. Echter is het mogelijk dat de soort vereenzelvigd moet worden met *Salix phylicifolia* L. 1753 of Smith (1792 in de 2e ed. van Linnaeus' „flora lapponica”) en dan dien naam moet krijgen. Maar de naam *phylicifolia* kan misschien als verwarring-stichtend verworpen worden, daar hij in verschillende beteekenissen gebruikt is. *S. phylicifolia* β L. werd door Smith *S. nigricans* genoemd, terwijl hij *S. phylicifolia* L. als soort naast *S. bicolor* heeft. Ook *Salix Weigeliana* Willd. 1805 wordt met *S. bicolor* vereenzelvigd; maar de naam *bicolor* is door Smith een jaar eerder gewettigd.

De geslachten *Mönchia* (Alsiniaceae; B. III p. 177), *Berkheya* (Compositae; B. IV p. 137 e.v.), *Honckenia* (Alsiniaceae; B. III p. 180) en *Rulingia* (Portulacaceae; B. III p. 134) zijn door Ehrhart gevormd en beschreven.

¹⁾ Reeds Linnaeus duidde haar aan als var. β (fructus omnes sessiles; terwijl *Q. Robur* beschreven wordt „longo pediculo”).

Als curiosum vermeld ik er bij, dat er nog een *Mönchia* Roth. van 1788 (= *Alyssum*), een *Mönchia* Medic. van 1790 (= *Allium*), een *Mönchia* Necker van 1790 (= *Cucubalus*) en een *Mönchia* Wender van 1841 (= *Paspalum*) bestaan. Verder een *Honckenia* Willd. van 1793 (Tiliaceae), welke dus slechts geldig is voor hem die *Honckenia* Ehrh. onder *Alsine* of een ander geslacht brengt (zooals b.v. in E. u. Pr. „die Nat. Pfl. Fam.” geschiedt).

In plaats van *Rulingia* Ehrh. vindt men wel *Anacampseros* L. (o.a. in E. u. Pr. „die Nat. Pfl. Fam.”); doch in 1753 heeft Linnaeus het geslacht onder *Portulaca* gebracht; slechts voor Kuntze was de naam *Anacampseros* de geldige omdat Kuntze voor de geslachtsnamen van 1737 uitging en Linnaeus in den „Hortus Cliffortianus” de soort als *Anacampseros* met een phrase beschreef.

De Fungi-geslachtsnaam *Thelephora* is ook van Ehrhart afkomstig; en b.v. in E. u. Pr. „die Nat. Pfl. Fam.” wordt Ehrhart als auteur genoemd. Doch Ehrhart heeft geen beschrijving bij den naam gegeven; hij komt slechts voor in een inhoudsopgaaf van een zijner herbaria (B. VII p. 100), met twee soorten n.l. *T. pallida* Ehrh. en *T. terrestris* Ehrh., welke laatste ook in Nederland voorkomt.

Op het gebied der mossen zijn de geslachten *Hedwigia*, *Pottia*, *Georgia*, *Grimmia*, *Swartzia*, *Webera*, *Catharinea*, *Weissia* (non *Weisia*), *Andreaea*, met een aantal bijbehorende soorten, van Ehrhart (B. I p. 174 e.v.).

Overigens is hij vereeuwigd door het geslacht *Ehrharta* (beter: *Ehrhartia*) Thunb. (Graminee) en *Ehrhartia* Wigg. en Web.

Ehrhartia Thunberg is van 1797; *Ehrhartia* Weber en Wiggers (= *Leersia* Solander of Swartz 1788) is van 1780; hieruit zou volgen dat *Leersia* den naam *Ehr-*

hartia moet hebben en *Ehrhartia* Thunb. een anderen naam krijgen moet. Maar er is nog een oudere synonieme geslachtsnaam van *Leersia*, n.l. *Homalocenchrus* Haller 1768; deze overtroeft dus beide, schijnt in hun plaats te moeten komen en *Ehrhartia* Thunb. weer vrij te maken. Doch de naam *Homalocenchrus* is op de uitzonderingslijst geplaatst in 1905! En daarbij is *Leersia* erkend als de wettige naam, terwijl de naam *Ehrhartia* Web. en Wigg. 1780 blijkbaar vergeten is; indien we een dergelijk verzuim geen reden achten voor revisie van het besluit van 1905, blijft dus *Leersia* en is *Ehrhartia* Thunb. werkelijk vrij. Echter is ook die werkelijkheid slechts betrekkelijk; immers werd Thunberg's naam *Ehrhartia* in het derde kwartaal van 1779 gepubliceerd, terwijl het zelfde geslacht onder den naam *Trochera* door Richard in Maart van dat jaar ter wetenschappelijke wereld werd gebracht, derhalve eerstgeborene is; maar het congres van 1905 heeft ook dezen naam eenvoudig den legalen nek omgedraaid. Summum jus, summa injuria! Aan Ehrhart's vereeuwiging zijn dus helaas eenige nomenclatuur-luchtjes, buiten zijn schuld.

Er is ten slotte nog een *Ehrhartia* (verkeerd *Ehrhardia* geschreven) van Scopoli uit het jaar 1777, dus de oudste der drie *Ehrhartia*'s en als zoodanig de rechthebbende; maar deze geslachtsnaam vervalt tegen den ouderen *Ajonea* Aublet van 1775, die in 1905 met rust gelaten is.

Ook soorten zijn naar Ehrhart genoemd, o.a. *Salix Ehrhartiana* Smith in Rees Cycl. XXI 1815, waarschijnlijk een bastaard tusschen *S. alba* en *S. pentandra*, zooals o.a. Rehder in zijn „Manuel of cultivated Trees and Shrubs” van 1927 nog aanneemt. Vervolgens *Scrophularia Ehrharti* Stevens in Ann. Nat. Hist. Ser. I, V 1840, welke door sommige botanici nog als soort erkend wordt, door andere als variëteit of zelfs synoniem tot *S. alata* Gilibert wordt gebracht.

Nu keeren wij weder tot den hortulanus Meerburg en den Leidschen hortus terug. De hortus, vertelt Ehrhart, is 200 roeden groot en door een muur omgeven. De hortus was nog slechts een gedeelte van den tegenwoordigen tuin, ^{het} zuidelijk tot halverweg den Singel, de ^{West}Westgrens in het verlengde van die van den vóórtuin; in het midden was de vijver gemaakt door verbreeding van een gedeelte der binnenvestgracht; de tuin was dus bijna driemaal zoo groot als in den tijd van Boerhaave. De woning van den hoogleeraar, die van den hortulanus en het laboratorium waren zóó als mijn vader die nog in 1854 vond en jaren lang behield, en zooals zij reeds voor een deel onder Boerhaave bestonden.

De boomen stonden in het eindgedeelte van den tuin bij elkaar, en waren al oud; Ehrhart noemt *Diospyros Lotus* (die er nog staat), *Crataegus Crusgalli*, *Crataegus Aria* en hij hoopt dat prof. v. Royen spoedig een nieuwen catalogus en ook een nieuw Flora Leidensis zal in het licht zenden.

Het verwondert me dat Ehrhart de *Liriodendrum Tulipifera* niet noemt, welke vlak bij den ingang staat, en *Acer monspessulanum*, welke helaas kort geleden opgeruimd is.

Loudon (Arboretum et Fruticetum I 287) schrijft: „The first notice which we have of the Tulip-tree on the continent is in the catalogue of the Leyden Garden, published in 1731.” Zij komt zelfs reeds voor in Hermann's catalogus van 1687.

Den volgende dag maakt Ehrhart een tocht naar de duinen, echter met een omweg, want hij komt door het Haagsche bosch. In den Haag ziet hij den erfstadhouder en veel Zwitsersche officieren, vooral uit Zürich en Bern. Hij bewondert de laan naar Scheveningen, maar gaat halfweegs links de duinen in; daar vindt hij o.a. *Schoenus nigricans* en *Phleum arenarium*, welke hij geen van beide

nog anders dan in herbaria gezien had; en hij neemt er een flink aantal van mede voor zijn vrienden, niettegenstaande, schrijft hij, die vrienden er zelf zoo zelden aan denken, wat mee te brengen en zij zelfs hun herbaria liefst te zamen stellen uit doubletten van anderen. „Merkt's Euch, liebe Brüder!” Hij verzamelt nog *Gentiana cruciata* en *G. amarella*; en aan de zee *Fucus*-soorten.

In Den Haag teruggekomen bezocht hij Prof. Schwenke, wiens tuin een kwartier buiten de stad lag en veel bijzondere planten, vooral boomen en struiken, bevatte. Hij zag voor het eerst *Magnolia glauca*, *M. acuminata* en *M. tripetala* in de open lucht, de laatstgenoemde in vrucht, alle drie van Amerika; omstreeks 1800 vindt men afbeeldingen van *M. glauca*, in bloei. Ook *Quercus Suber* en bonte *Ilex Aquifolium* worden genoemd.

Met de trekschuit ging Ehrhart weder naar Leiden terug en den volgenden morgen volgt hij een college van Prof. Van Royen Jr., die de bloeiwijzen behandelde, wat Ehrhart zeer plezierig vindt, daar die nergens goed beschreven zijn en Van Royen het voortreffelijk deed. Er waren slechts 6 toehoorders, voor zulk een beroemde universiteit wel erg weinig, oordeelt Ehrhart. Maar, schrijft hij, het was ook al een beetje koud 's morgens en veel der tegenwoordige botanici zijn, zooals bekend, erg bang om verkouden te worden. En dan zijn er veel studenten die de Latijnsche termen voldoende vinden en het beneden zich achten om verklaringen er van aan te hooren; daardoor worden dan ook veel planten zoo prachtig beschreven! Hij looft het dat de hoogleeraar slechts een uur college heeft en zijn brood niet behoeft te verdienen met allerlei geschrijf en hij hoopt dan ook mooi werk van den professor te zullen zien (dat is niet meegevallen).

Buiten de Koepoort was de handelskweekerij van Jacobus Schuurmans Steckhoven; Ehrhart ziet

er o. a. zeldzame soorten van *Acer*, *Crataegus*, *Mespilus*, *Pinus*, *Pirus* en *Quercus*.

Bij een tweede bezoek aan Meerburg vergeet hij den tijd en komt daardoor te laat voor een college van Prof. Le Francq van Berkhey, die, naar Ehrhart mededeelt, een natuurlijke historie van Holland geschreven heeft en een monographie over *Compositae*. Zoo gaat het, schrijft hij, als twee leergierige menschen te samen komen; en hij betreurt het dat men zoo ver moet reizen om met een man als Meerburg te kunnen praten.

De tuin van Boerhaave bleek tot zijn spijt door diens dochter in een gewoon Engelsch „Busquet” veranderd te zijn.

Na een dichterlijke ontboezeming krijgen we nu een tocht over Katwijk naar Zandvoort en van daar naar Haarlem, waar hij tegen den nacht aankwam. Bij de bloemisten Dirk Voorhelm en M. Groenewoud en bij Voorhelm en Schneevogt vindt hij vooral bollensoorten; en zijn er die nog 60—100 gulden het stuk kosten, wat hij voor een „*Monstrum vegetabile*”, zooals alle gevuldbloemige planten zijn, toch wel wat veel vindt; v. Münchhausen heeft ze misgeboorten genoemd. Boomen en struiken waren ook erg duur; Voorhelm en Schneevogt berekenden voor *Andromeda axillaris* en *mariana* f 3.—, voor *Arbutus Andrachne major* f 15.—, *Betula laciniata* f 6.—, *Ginkgo biloba* f 10.— tot f 15.—, *Kalmia latifolia* en *glauca* f 25.—, *Magnolia acuminata* en *tripetala* f 25.—, *M. glauca* f 15.—, *Rhododendrum maximum* f 25.—, *Rhododendrum ponticum* f 30.—, *Rhodora canadensis* f 12.—, *Gaultheria procumbens* f 5.—, *Thea viridis* f 20.—, *Gloriosa superba* f 4.—, *Musa paradisiaca* f 12.—. „Der Holländer kennt Geld!” roept Ehrhart uit. Maar die soorten waren nog zeldzaam, en de afzet waarschijnlijk niet groot.

De tuinman van den „Hortus medicus” was de Engelsch-

man William Kent; deze had ook een eigen tuin met voornamelijk houtgewassen.

Natuurlijk bezocht Ehrhart de Hartekamp, waar Clifford's zoon thans resideerde. Onder de houtgewassen noemt hij *Halesia tetraptera* (een Amerikaan), *Liquidambar styraciflua*, *Prunus lusitanica*, *Betula nana* (waarschijnlijk een herinnering aan Linnaeus), en een groote dikke *Thyja occidentalis*. Langs den weg naar Haarlem wordt vervolgens *Rosa rubiginosa* gevonden en een lange opsomming van synoniemen en beschrijvingen waard geacht. Het viel hem in Haarlem op, dat op verschillende plaatsen, zelfs in den Hortus medicus, de beeltenis van Laurents Jansz. Koster te vinden was. „den man in Holland für den Erfinder der Buchdruckkunst ausgibt, da doch diese Ehre unstreitig einem Deutscher gehört und dieser Haarlemmer nichts weiter als einer der ersten Buchdrucker gewesen ist”.

In Amsterdam logeerde Ehrhart ergens in de Nes, goed en voor weinig geld; het was toen blijkbaar een nette buurt. Prof. Burmann woonde aan de Keizersgracht (dit was Burmann Jr. die eens aan Linnaeus voor diens dochter Sophia een Deventer koek zond; papa bedankte in naam zijner vrouw! Burmann Jr. trok ook slechts weinig studenten op zijn colleges, zoodat hij in een brief aan Linnaeus verzocht om hem „wat aardigheden aan de hand te doen, waarmede de hoofdschotel smakelijk gegarneerd kon worden”; „Ik kan niets van dien aard bedenken”, schrijft hij, „en zal er U zeer dankbaar voor zijn”. Linnaeus' antwoord heeft hem niet kunnen bevredigen).

Ieder Amsterdammer bleek den „Hortus medicus” te kennen, zooals een botanische tuin in Nederland heette; deze bevond zich op de Plantage, was grooter dan die te Leiden en Utrecht en bevatte verwonderlijk veel Aziatische en Afrikaansche boomen, struiken en bolplanten. Daar hij bemerkte dat Prof. Burmann door zijn praktijk haast geen tijd voor botanie had, verklaart hij zich in zijn reis-

verhaal bereid om den hemel de gezondheid van Burmann's medeburgers af te smeeken, opdat deze tijd krije, om althans een catalogus te schrijven van zijn mooien hortus. Een hooge *Dracaena Draco* trof zijn bijzondere aandacht.

Houttuyn was tot Ehrhart's spijt niet thuis; hij woonde aan de Rozengracht.

Nu begint de terugtocht, over Muiden en Naarden, waar burgemeester Guyking een prachtige boomplantage had. Bij Laren vond hij weder *Isnardia palustris* (het dichtst daarbij werd ze in 1872 en 1890 bij Nijkerk en Putten gevonden). Langs de kust gaat Ehrhart dan tot Harderwijk, waar hij in het „Het wapen van Amsterdam” logeerde. De botanische tuin was klein, regelmatig, naar Linnaeus' systeem beplant, de boomen aan de kanten; er waren ongeveer 2000 planten, terwijl het aantal, toen Prof. Van Geuns den tuin overnam, slechts 600 was geweest. De tuinman was een leerling van wijlen Meese in Franeker ¹⁾ en kende de planten uitstekend. Een college

---

¹⁾ Meese was hovenier van den plantentuin der Hoogeschool en schreef o.a. in 1760 een Flora van Friesland, „de vijfde in Rang van de seeven Provintien, maar na Holland de machtigste van allen”. Hij schafte voor het werk een exemplaar van „Systema Naturae” en van „Philosophia botanica”, alsmede een Latijnsche dictionaire aan.

Meese volgt in zijn „Flora Frisica” Linnaeus' „Species plantarum” doch geeft slechts de soortnamen van Linnaeus, zonder diens triviaal namen d. z. onze tegenwoordige soortnamen; die waren toen ter tijd bijzaak.

Hedwig heeft het geslacht *Meesia* naar hem genoemd.

Dat Meese een bijzonder man was, blijkt ook uit zijn opmerking dat een systeem, zooals Linnaeus er een maakte, reeds werd voorgesteld door Burckard in diens (Latijnschen) brief aan Leibnitz. Burckard wijst in dien brief op een mogelijke geslachtelijkheid van planten en op het belang van het gebruik van meeldraden en stampers voor een systeem; de brief is van 1702 en gedrukt in 1750. Linnaeus kende hem niet, maar intusschen (1718) schreef Vaillant zijn „Sermo de structura florum” door welk werkje Linnaeus de geslachtelijkheid der planten leerde kennen, wat tot zijn systeem aanleiding gaf, zooals hij zelf mededeelt; van hem was de daad.

van den hoogleeraar over het zaad beviel hem zeer goed; er waren 20 toehoorders van de 80 studenten.

Prof. Van Geuns bleek ook een minnaar van de inlandsche flora te zijn; zij maakten te zamen met een paar andere belangstellenden een excursie in de heide en den volgenden dag nog weder een excursie, waarbij het voortdurend hard regende, zoodat zij dikwijls door het water moesten plassen; de Hollanders liepen op kousen en trokken er zich niets van aan, schrijft Ehrhart; en zij interesseerden zich zeer voor Cryptogamen, welke Ehrhart beter kende dan zij.

Den 3en October wandelde hij langs de Zuiderzee verder, vond o. a., tusschen Harderwijk en Doornspijk, een soort *Ranunculus*, door hem *R. philonotis* gedoopt, waarvan hij de „differentia” geeft. Ehrhart's soortnaam *philonotus* moet wijken voor een ouderen, nl. *sardous* Crantz, (dien hij zelf als synoniem opgeeft!); de oudste vindplaatsen der soort in Nederland, volgens den Prodrum, zijn in 1839 bij Utrecht, en in 1848 bij Kampen. Vervolgens vond hij bij Oldenbroek *Calla palustris* en *Salix incubacea*; en in de buurt van Zwolle *Dianthus deltoïdes*.

Calla palustris werd in 1841 weer op de zelfde vindplaats verzameld; de Gorter 1781 noemt reeds Oldenbroek en nog twee andere groeiplaatsen op. Volgens Oudemans in Kruidk. Arch. 2e ser. dl. II p. 356 der Ned. Bot. Ver. wordt de soort reeds in Pelletier's geschrift van 1610 over Walcheren en (ibid. dl. III p. 17) in dat van Knijf van 1621 over het Gooi opgegeven.

Van Zwolle ging het den 5en October over Heemze, Hardenberg, over de Vecht, naar Veenbrugge, waar hij o. a. *Montia fontana* verzamelde (ongeveer 1895 in den Achterhoek op verschillende plaatsen gevonden volgens den Prodrum; door Miquel in 1835 in het Bentheimsche). Hier kwam Ehrhart weer op Duitschen bodem; hij uit een dankgebed voor het genotene en wenscht den zegen

des hemels op de goede Nederlanders, die hem zooveel liefde en vriendschap betoond hebben.

„Feld, was ist deinem Glück, was deiner Ruhe gleich?
Wer Geiz und Pracht nicht kennt, der ist wahrhaftig reich!”

Den 6^{en} October wordt hij zoodanig doorregend, dat hij in een herberg wachten moet; daarvan maakt hij gebruik om een lijst op te stellen van de in Nederland gevonden plantensoorten, welke niet in De Gorter's flora waren opgenomen; hij hoopt een andermaal eens vroeger in het jaar terug te komen zoodat er kans is op het vinden van een grooter aantal soorten. Met een dichterlijke ontboezeming wordt dit bezegeld.

Den 25^{en} November 1782 kwam hij in Herrenhausen terug.

„O Herr, wie grosz sind deine Werke!
Gott! Wie viel Wunder sieht mein Geist!

— — — — —
Vom kleinsten Raum zur höchsten Sphäre
Ist alles deiner Güte voll.”

Eene uitvoerige levensbeschrijving van Ehrhart heeft F. Alpers (Seminar-lehrer in Hannover) in 1905 geschreven.

Spicilegium ¹⁾ op de Gorter's Flora, d. w. z. Lijst der Phanerogamen welke Ehrhart in Nederland vond en als nieuw voor de flora opgeeft:

Schoenus (Rhynchospora) fuscus: Losser—Hengelo; Veenbrugge; Ermelo—Harderwijk. Schoenus (Rhynchospora) albus: Losser—Hengelo; Zwolle; Veenbrugge. Panicum (Setaria)viridis: Naarden, Laren, Elburg, Heemze. Aira (Avena) praecox: Losser—Hengelo. Galium saxatile: Harderwijk. Gentiana amarella: Scheveningen. Gentiana (Cicendia) filiformis: Losser—Hengelo; Zwolle. Sium (Berula) angustifolium: Steenekamer—Hengelo. Convallaria multiflora: Heemze (bij Hardenberg Ov.). Juncus Tenageia: Delden; Losser—Hengelo. Alisma (Elisma) natans: Delden;

¹⁾ Spicilegium = lezing (vergaring) van aren na de oogst,

Losser—Hengelo. *Polygonum dumetorum*: Hengelo, Elburg, Zwolle. *Dianthus deltoides*: Zwolle. *Stellaria graminea*: Veenbrugge, Harderwijk. *Stellaria palustris* (uliginosa): Veenbrugge, Harderwijk. *Cerastium* (*Malachium*) *aquaticum*: Muiden, Zwolle. *Euphorbia Cajagola* (*Gerardiana*): Markelo—Deventer. *Papaver dubium*: Harderwijk—Doornspijk. *Ranunculus philonotis* Ehrh. (= *sardous*): Harderwijk—Doornspijk. *Thymus Serpyllum*: Ermelo—Harderwijk. *Trifolium procumbens*: Harderwijk—Doornspijk. *Trifolium filiforme* (L? Die groeit in Zd. Frankrijk; prob. T. minus): Oldenbroek—Zwolle. *Chrysanthemum inodorum*: Spakenburg—Steenenkamer (onder Putten); Harderwijk. *Ophrys spiralis* (= *Spiranthes australis*): Hengelo. *Salix triandra* (*amygdalina*): Hengelo. *Salix aurita*: Losser—Hengelo. *Salix incubacea* (= *angustifolia*): Oldenbroek—Zwolle. *Salix repens*: Heemze (bij Hardenberg Ov.).

Opmerkingen bij deze lijst:

Stellaria graminea en *Thymus Serpyllum* komen wel in de Gorter's flora voor¹⁾; ook *Cerastium* (= *Malachium aquaticum*, doch als „species dubia”.

Salix triandra staat niet, maar *S. amygdalina*, waarmede de eerstgenoemde soort later vereenzelvigd is, wél in de Gorter's flora.

Ranunculus philonotis, *Euphorbia Cajagola*, *Salix incubacea* en *Trifolium filiforme* staan er niet in en evenmin de soorten, waartoe zij teruggebracht zijn n.l. *R. sardous*, *E. Gerardiana*, *Salix angustifolia* en *Trifolium minus*; de laatste twee zijn door Oudemans echter wel bij oudere schrijvers gevonden (cf. Kr. Arch. ser. 2 dl. II en III).

Ehrhart vergeet in de lijst zijn *Rumex Nemolapathum*, die echter later met de reeds in de Gorter's flora voor-

¹⁾ Maar Ehrhart stelt de door hem gegeven *S. graminea* = *S. aquatica* van de Gorter, die daarbij geen groeiplaats opgeeft. (cf. Ehrh. Beitr. 2e Bd. p. 143); daarom plaatst hij *S. graminea* op de lijst.

komende *R. conglomeratus* vereenzelvigd is. Deze plant is evenals *Juncus Tenageia* een der soorten waarvan Ehrhart de beschrijvingen aan den zoon van Linnaeus zond voor diens „Supplementum” van „Systema Plantarum” in 1781 (Een lijst er van, met de beschrijvingen, komt in den eersten band zijner Beiträge voor).

Volgens Oudemans in Kruidkundig Archief ser. 2 dl. II en III, worden van de planten der Ehrhartsche lijst reeds in Pelletier „Plantarum . . . in Walachria (= Walcheren) nascentium synonyma 1610 de volgende gevonden: *Panicum* (= *Setaria*) *viridis* s.n. (= onder den naam) *Gramen panicei effigie simplici aut multiplici*, *Sium* (= *Berula*) *angustifolium* s.n. *Sium vulgare sive alterum*, *Convallaria multiflora* s.n. *Polygonatum*; *Cerastium* (= *Malachium*) *aquaticum* s.n. *Alsine major*; *Papaver dubium* s.n. *Papaver rhoeas seu erraticum minus*; *Trifolium procumbens* s.n. *Lotus sylvatica minima*; *Chrysanthemum inodorum* s.n. *Cotula inodora seu non foetida*. Deze laatste soort en *Malachium aquaticum* komen eveneens voor in Bruman „Index stirpium circa Zwollam . . . crescentium”, 1662; bovendien geeft Bruman: *Salix aurita* s.n. *Salix aquatica latifolia*; *Salix incubacea* (= *angustifolia*) s.n. *Salix tenuifolia repens*; *Salix repens* s.n. *Salix humilis*; *Dianthus deltoïdes* s.n. *Flos Armerius tertius* Dod.

Hieruit blijkt ook, dat de Gorter de oude opgaven niet of niet volkomen gebruikt heeft bij zijn flora. Ehrhart beschouwde de Gorter's flora als volledig t. o. der toen in Nederland gevonden planten.

De zoon van Prof. v. Geuns gaf in 1788 eveneens een „Spicilegium” tot de Gorter's flora uit: hij was toen med. et phil. cand. In de inleiding vertelt hij hoe zijn vader hem op excursies meenam en tot studie der flora aanzette; daarna ging hij er alleen op uit. Door het groote ontzag voor de Gorter en voor Linnaeus, die met de Gorter samen had gebotaniseerd in den tijd dat hij

(Linnaeus) voor zijn promotie in Harderwijk studeerde, rekende de jonge v. Geuns er in het geheel niet op nieuwe soorten te zullen vinden; maar tot zijn verwondering, bijna tot zijn schrik, vond hij er toch, en steeds meer, tot 250 toe! Toen achtte hij zich verplicht hen bekend te maken; maar hij plaatst als motto dadelijk bovenaan: „Nemo reprehensus qui e segete ad spicilegium reliquit stipulam (Cato de re rustica LI)”, d. w. z.: men kan er niemand een verwijt van maken, dat hij bij het oogsten een paar aren achterlaat voor de nalezing.

In dit Spicilegium noemt v. Geuns bij verscheidene soorten wél Ehrhart's groeiplaats doch hemzélf niet als vinder; waarschijnlijk had hij die soorten reeds gevonden vóór Ehrhart ze in zijn Spicilegium afdruckte. Het zijn *Sium* (*Berula*) *angustifolium*, *Papaver dubium*, *Trifolium procumbens*, *Chrysanthemum inodorum*; bij *Salix repens* vergeet hij bovendien Ehrhart's groeiplaats.

v. Geuns geeft als nieuw voor Nederland *Stellaria aquatica* en daarbij de groeiplaats van Ehrhart's *Stellaria palustris*. De Gorter heeft *S. aquatica* wel in zijn flora maar zonder groeiplaats; hij citeert Boerhaave. Waarschijnlijk is dit alles *S. uliginosa* ¹⁾.

v. Geuns vermeldt Ehrhart's *Euphorbia Cajagola* (= *Gerardiana*) terloops onder de door hem als nieuw voor de flora genoemde soort *E. campestris* ²⁾.

Ranunculus philonotis Ehrh. wordt door v. Geuns voor een andere soort dan *R. sardous* gehouden.

Onder of naast *Trifolium minus* noemt hij niet de door Ehrhart opgegeven *T. filiforme*.

v. Geuns Jr. schrijft heel aardig over Ehrhart; toen

¹⁾ Er bestaat een *Stellaria aquatica* Cham. en Schlecht. in „Linnaea I 1826, welke wordt gelijk gesteld met *S. borealis* Brigg. 1824;” een *S. borealis* Darl. 1826 is gelijk aan *S. uliginosa*.

²⁾ Er bestaat een *Euphorbia campestris* Cham. en Schlecht in „Linnaea” V 1830, thuis hoorende in Mexico.

Ehrhart in 1782 te Harderwijk kwam, was v. Geuns waarschijnlijk pas of nog geen student; hij maakte de excursies mede en noemt Ehrhart „Oculatissimus”, d.i. iemand die geweldig goed planten ziet; vooral, schrijft v. Geuns, de kleine en onduidelijke; en hij roemt Ehrhart's rechtschapen en eenvoudige inborst. Hij heeft door Ehrhart vooral de Cryptogamen beter leeren kennen.

Voor Lichenologen geef ik hieronder de door Ehrhart waargenomen Korstmossen; de heer Mr. Florschütz was zoo welwillend de huidige namen bij die van Ehrhart op te geven:

Vindplaats	Naam van Ehrhart	Huidige naam
't Loo	* Lichen cinereofuscus Web.	? ¹⁾
	* „ orbicularis Neck.	Physcia obscura Nijl.
	* „ hispidus Schreb.	„ hispida Tückerm.
		„ stellaris var. tenella Nijl.
	* „ tartaricus	Lecanora tartarica Ach.
		(L. tartareus L. ?)
	Lichen olivaceus L.	Parmelia olivacea Ach.
	„ caperatus L.	„ caperata Ach.
	* „ carpineus L.	Lecanora carpineae Wain.
	„ fagineus L.	Pertusaria fagina Leight.
Voorthuyzen	* „ Papillaria Ehrh.	Cladonia papillaria Hoffm.
Duin Haarlem, op stuifzand	* „ subulatum L.	„ fimbriata Fr., var. subcornuta Nijl.
	* „ aculeatum Schreb.	Cetraria aculeata Fr.
	„ articulatum L.	Usnea articulata Hoffm.
	„ prunastri L.	Evernea prunastri Ach.
Zuiderzeedijk bij Spakenburg,	* „ centrifugus Huds.	Parmelia compressa Ach.
op de granietsteen.....	*** „ corallinus L.	Pertusaria dealbata Cromb.
		forma corallina Cromb.
	* „ Parellus L.	Lecanora parella Ach.
	* „ atrovirens L.	Rhizocarpon geographicum DC. var. atrovirens Koerb.
	„ muralis Schreb.	Lecanora muralis Schaer.
	„ ater Huds.	„ atra Ach.
wat verder op	* „ carpineus L.	„ carpineae Wain.

¹⁾ De heer Alpers, die een biografie van Ehrhart schreef, geeft op: Blastema ferruginea Huds.

Heide bij Harderwijk	*	"	paschalis Hud s.	Stereocaulon coralloides Fr.
	*	"	carpineus L.	Lecanora carpineae Wain.
Muur te Harderwijk	*	"	crispus L.	Collema crispum Ach.
Elburg		"	saxatilis L.	Parmelia saxatilis Ach.
		"	nigrescens Hud s.	Syrechoblastus nigrescens Angi.
			(cristatus Scop., Lactuca Web.)	
Doornspijk		"	islandicus L. β of Cetraria islandica Ach.	
			angustifolius	
	**	"	rangiferinus alpestris	Cladonia alpestris Rabenh.
		"	" silvaticus	?
		"	uncialis L.	Cladonia uncialis Web.
		"	subulatus L.	" fimbriata Fr. var. subcornuta Nijl.
op boomen		"	fraxineus L.	Ramalina fraxinea Ach.
		"	calicaris L.	" calicaris Fr.
		"	ciliaris L.	Physcia ciliaris DC.
		"	parietinus L.	Xanthoria parietaria Th. Fries.
		"	olivaceus L.	Parmelia olivacea Ach.
	*	"	hispidus Schreb.	Physcia hispida Tücker m., Physcia stellaris var. tenella Nijl.
	*	"	orbicularis Neck.	Physcia obscura Nijl.
Zwolle	*	Lichen	acetabulum Neck.	Parmelia acetabula Dub.
	*	"	byssoides L.	Baeomyces rufus DC.
	*	"	paschalis Hud s.	Stereocaulon coralloides Fr.

* worden door Ehrhart opgegeven als niet voorkomende in de flora van de Gorter.

** komen volgens opgaaf van Mr. Florschütz niet in den Prodrumus Florae Batavae vol. II pars II Ed. alt. (1898) voor.

OVERZICHT DER DOOR EHRHART, OP ZIJN REIS DOOR NEDERLAND, VERZAMELDE BRYOPHYTA.

DOOR

Fr. VERDOORN, (Hilversum)

Evenals de studie der mosvegetatie van Harz, Hannover etc., neemt ook de Nederlandsche bryologische floristiek haar eigenlijk begin bij Ehrhart. Slechts enkele, zeer algemeene mossen worden reeds vroeger door de Gorter en enkele anderen (Linneaus, Boerhaave) voor ons land opgegeven. In onderstaande lijst heb ik met een kruisje de reeds door de Gorter vermelde species aangeduid. De enumeratio, die Ehrhart in het Hannov. Magazin publiceerde, bevat een veertigtal opgaven, die op zes en dertig soorten betrekking hebben. De opgave van één der mossen is op goede gronden zeer twijfelachtig te noemen (*Jungermannia lanceolata*). Verder vermeldt Ehrhart een tweetal mossen met een meer of minder kritische synonymie (*Jung. tamariscifolia* en *Hypnum delicatulum*); ten slotte vermeldt hij nog één dubieuze indigeen (*Jungermannia undulata*). De overige opgaven hebben betrekking op meestal vrij algemeene Musci en Hepaticae, welke men dan ook allen in den Prodr. Ed. sec. vermeld kan vinden.

Hieronder volgt de opsomming der door Ehrhart in zijn reisbeschrijving vermelde Bryophyta. Vooraan staan de door Ehrhart vermelde namen met vindplaats, dan komt de tegenwoordige nomenclatuur, waarop diverse

aanteekeningen over de verspreiding in Nederland, voor zoover die heden bekend is, volgen.

Riccia crystallina, Hengelo: *Riccia crystallina* L. (niet zeldzaam).

Polytrichum urnigerinum, Elmerink: *Pogonatum urnigerinum* (L.) P. B. (algemeen).

× *Jungermannia complanata*, Elmerink: *Radula complanata* (L.) Dum. (algemeen).

× *Jungermannia dilatata*, Elmerink: *Frullania dilatata* (L.) Dum. (algemeen).

× *Jungermannia tamariscifolia*, Elmerink: Het is vrij duister wat Ehrhart hier eigenlijk bedoelt. De auteur van deze species is Schreber in zijn *Spic. Florae Lipsiae* p. 108 en volgens de *Synopsis Hepaticarum* is het een synonym van *Frullania dilatata* (L.) Dum. Waar deze soort echter zoo juist reeds door Ehrhart vermeld is, acht ik het vrij zeker dat Ehrhart de in ons land algemeene *Frullania tamarisci* (L.) Dum. op het oog heeft, mede in verband met het feit dat 18e eeuwsche bryologen veelal onder één naam verschillende species verstonden.

Hypnum delicatulum, Elmerink: zonder herbarium-materiaal is niet uit te maken of hiermee bedoeld is *Thuidium delicatulum* (L.) Mitten of *Thuidium recognitum* (L.) Lindb.

Geen van deze beide spp. staan in den Prodrumus, echter heeft Dr. A. J. M. Garjeanne (Mosflora van Nederland, 1901) *Th. recognitum* als nieuwe indigeen gepubliceerd. De zeer algemeene *Th. tamariscinum* kan ook wel bedoeld zijn; officiëel heeft C. Müller echter eerst in 1851 *Th. tamariscinum* als *Th. delicatulum* beschreven, terwijl de oude *Hypnum delicatulum* L. met een der bovengenoemde mossen synoniem is.

× *Hypnum proliferum*, Elmerink: *Hylocomium proliferum* (L.) Lindb. Veelal (b.v. in den Prodrumus) vindt men den naam *Hylocomium splendens*; wijl deze naam geen

prioriteit heeft moet hij vervallen; de toonaangevende auteurs bezigen hem dan ook niet meer (b.v. Brotherus, Nat. Pflanzenfam. Ed. II).

× *Hypnum purum*, Elmerink: *Pseudoscleropodium purum* (L.) Fleischer (zeer algemeen).

× *Bryum glaucum*, Elmerink: *Leucobryum glaucum* (L.) Schpr. (algemeen).

Mnium polytrichoides rotundifructum, Elmerink: *Pogonatum nanum* (Schreb.) P. B. (algemeen).

Mnium polytrichoides longifructum, Elmerink: *Pogonatum aloides* (Hedw.) P. B. (algemeen).

× *Riccia glauca*, Harderwijk: *Riccia glauca* L. (zeer algemeen).

Jungermannia nemorea, Harderwijk: *Scapania nemorosa* (L.) Dum. (algemeen).

× *Anthoceros punctatus*, Elburg: *Anthoceros punctatus* L. (niet zeldzaam).

Hypnum nitens, Doornspijk: *Camptothecium nitens* (Schreb.) Schpr. (vrij zeldzaam).

× *Hypnum squarrosum*, Doornspijk: *Rhytidiadelphus squarrosus* (L.) Wtf. (zeer algemeen).

Hypnum viviparum, Doornspijk: *Isothecium myurum* (Poll.) Brid. (algemeen).

Hypnum lutescens, Doornspijk: *Camptothecium lutescens* (Huds.) Br. eur. (algemeen).

× *Hypnum cupressiforme*, Doornspijk: *Hypnum cupressiforme* (L.) auct. (zeer algemeen).

× *Hypnum purum*, Doornspijk: *Pseudoscleropodium purum* (L.) Fleisch. (zeer algemeen, reeds eerder vermeld voor het landgoed Elmerink).

Bryum hypnoides var. α , Doornspijk: *Rhacomitrium lanuginosum* (auct.) Brid. (vrij zeldzaam).

Bryum hypnoides var. β , Doornspijk: *Rhacomitrium canescens* (auct.) Brid. (zeer algemeen).

Mnium palustre, op weg naar Heemze: *Aulacomnium palustre* (L.) Schwgr. (vrij algemeen).

Jungermannia lanceolata, Doornspijk: *Liochlaena lanceolata* (Schrad.) Nees.

Deze gemakkelijk te verwisselen soort is tot op heden nog nooit met zekerheid in ons land gevonden. Wat de geographische ligging van Heemze betreft is de vondst niet onmogelijk, maar oecologisch zou men *Lioch. lanceolata* het allerlaatst op zandige heuvels verwachten; het mos in quaestie komt steeds op vochtige rotsen, op nat hout of langs beken voor. Wijlen van der Sande Lacoste drukte zich dan ook zeer sceptisch over deze opgave uit.

Jungermannia bidentata, Doornspijk: *Lophocolea bidentata* (L.) Dum. (zeer algemeen).

Jungermannia bicuspidata, Doornspijk: *Cephalozia bicuspidata* (L.) Dum. (zeer algemeen).

× *Jungermannia ciliaris*, Doornspijk: *Ptilidium ciliare* (L.) Hampe. Ehrhart geeft bij dit algemeene mos een reeks synoniemen op en waarschuwt tegen verwisseling met *J. tomentella* = *Trichocolea tomentella* (Ehrh.) Dum.

Jungermannia undulata, Doornspijk: *Scapania undulata* (L.) Dum. Dit mos wordt niet vermeld in den Prodomus; wel geeft van der Sande Lacoste het op in het Ned. Kruidk. Archief II, I, p. 311, als zijnde gevonden bij Geulhem en Valkenburg. In latere verhandelingen komt hij er niet meer op terug. Deze species van het zeer moeilijke geslacht *Scapania* is vooralsnog onder de dubieuze indigenen te rekenen.

Jungermannia quinquedentata, Doornspijk: *Lophozia quinquedentata* (Huds.) Cogn. (vrij zeldzaam).

Bryum hypnoides lanuginosum, Doornspijk: *Rhacomitrium lanuginosum* (auct.) Brid. (werd reeds eerder van Doornspijk vermeld).

× *Bryum undulatum*, Heemze: *Catharinea undulata* (L.) W. et M. (algemeen).

× *Bryum heteromallum*, Heemze: *Dicranella heteromalla* (Dill.) Schpr. (zeer algemeen).

× *Bryum pomiforme*, Heemze: *Bartramia pomiformis* (L.) Hedw. (algemeen).

× *Mnium androgynum*, Heemze: *Aulacomnium androgynum* (L.) Schwgr. (zeer algemeen).

× *Hypnum cupressiforme*, Heemze: *Hypnum cupressiforme* (L.) auct. (zeer algemeen, reeds van Doornspijk vermeld).

Hypnum compressum, Heemze: *Pleurozium Schreberi* (Willd.) Mitt. (zeer algemeen).

Jungermannia furcata, Heemze: *Metzgeria furcata* (L.) Lindb. (algemeen).

De volgende drie Bryophyten worden zonder vindplaatsen vermeld:

Riccia glauca: *Riccia glauca* L. (algemeen).

Bryum striatum: *Orthotrichum leiocarpum* Br. eur. (algemeen).

Hypnum curtipendulum: *Antitrichia curtipendula* (Hedw.) Brid. (vrij algemeen). Juli 1926.